

Sławomir Śniatkowski: Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy. Ujęcie lingwoedukacyjne. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2002 ss. 128.

W jakim celu logopeda miałby sięgać po książkę o milczeniu?

Jeszcze do niedawna podobne pytanie mogli sobie zadawać językoznawcy w odniesieniu do przedmiotu własnych badań, tak konkretnego, że nie dopuszczał on do opisu zjawisk, których – przynajmniej w pewnym sensie – nie ma: milczenia, przemilczenia, pauzy. A zjawiska te na gruncie innych dyscyplin miały już zasłużoną, niekwestionowaną pozycję: w filozofii (np. w teorii L. Wittgensteina), w literaturze w aspekcie treściowym jako temat (milczenie stematyzowane) i formalnym – w strukturze językowej utworu) i w teorii literatury (w refleksji M. R. Mayenowej o funkcji myślnika, w ujęciu Ingardena jako miejsca niedookreślenia w tekście, będące wynikiem schematycznego ujmowania rzeczywistości) czy w retoryce (np. w opisie M. Korolko, wśród tzw. figur myśli, czyli konstrukcji semantycznych służących perswazji w wymiarze intelektualnym, emocjonalnym i estetycznym). W językoznawstwie zaś dopiero pragmatyka ujawniła, że wskazane zjawiska są integralnie związane z komunikacją językową – podkreśla S. Śniatkowski, odwołując się jednocześnie do teorii gramatyki konstrukcyjnej Ch. F. Hocketta, by we własnej charakterystyce procesu komunikacji uwzględnić zarówno etap planowania wypowiedzi przez nadawcę, jak i aktywny udział odbiorcy w analizie gramatycznej tego, co zostało powiedziane, i tego, co nie zostało powiedziane.

Tym samym ze względu na cel dociekań (określenie miejsca oraz roli milczenia i pauzy w komunikacji językowej, a także w nabywaniu i kształceniu języka) badania S. Śniatkowskiego sytuują się w obszarze zainteresowań logopedii. Wszyscy więc ci, którzy, nie poddając się stereotypowemu wyobrażeniu logopedy jako specjalisty „od mówienia” (co nierzadko znaczy jedynie: od wymowy), poszukują informacji o – szeroko rozumianej – komunikacji i różnorodnych aspektach zachowań językowych w normie i patologii, mają możliwość zapoznania się z gruntownie opracowanymi przez S. Śniatkowskiego zagadnieniami milczenia i pauzy.

Choć Autor podejmuje problematykę, by użyć jego słów, „zjawisk związanych z niemówieniem, nieużywaniem języka”, wypada jednak już na wstępie stwierdzić wprost, że nie ma tu bezpośredniego przełożenia na zjawiska „niemówienia” i „nieużywania” języka w przypadku zaburzeń mowy; czytelnik nie znajdzie gotowych rozwiązań praktycznych. Wysiłek włożony w lekturę: rozważenie prezentowanych zagadnień w kontekście własnych obserwacji i doświadczeń zawodowych, konfrontacja własnych przekonań z poglądami Autora może natomiast zaowocować rozwojem umiejętności analizy, interpretacji i oceny wypowiedzi w warunkach codziennej komunikacji, również w kontakcie z pacjentem. Zważywszy, że poza pracą S. Śniatkowskiego trudno znaleźć w polskiej literaturze przedmiotu pozycję poświęconą temu tematu, która choć częściowo byłaby porównywalna pod względem merytorycznym z omawianą publikacją, czytelnik ma rzadką okazję poszerzenia swej wiedzy (w głównej mierze wszakże intuicyjnej) we wskazanym zakresie.

Rozdział I, pt. „Milczenie, przemilczenie, pauza – charakterystyka językoznawcza”, zawiera wieloaspektowe omówienie wyróżnionych zjawisk w trzech następujących paragrafach: „Mowa i milczenie”, „Milczenie w strukturze tekstu pisanego” oraz „Nabywanie i kształcenie języka a zjawiska milczenia i pauzy”.

Pierwszy z nich dotyczy szczególnie trudnych, kontrowersyjnych zagadnień języka mówionego. Spojrzenie na język i milczenie jako na byty wzajemnie się warunkujące w aspekcie semiotycznym (milczenie jako neutralne, nienacechowane tło dla języka jako systemu semiotycznego – milczenie transcendentne – oraz milczenie na planie semiotycznym języka – milczenie znaczące) to punkt wyjścia szeregów rozważań Autora, przynoszących w rezultacie ujęte przejrzyście na wykresach: 1) funkcjonalne zróżnicowanie fenomenu milczenia, 2) warianty realizacyjne pauzy w aspekcie formalnym, 3) funkcjonalne zróżnicowanie pauz, 4) warianty realizacyjne potencjalnych pauz międzywyrazowych. Systematyzacja zjawisk, wydobycie różnic między zjawiskami zwyczajowo utożsamianymi, wprowadzenie dodatkowych kategorii opisu zagadnień, wraz z towarzyszącymi im propozycjami terminologicznymi, stanowią oryginalny wkład Autora, który, poruszając się w gąszczu propozycji i uwag innych badaczy, potrafił zapanować nad problemami tak złożonymi. Pozostaje mieć nadzieję, że również czytelnik poradzi sobie z tym bogactwem informacji – ta część pracy, z uwagi na skondensowanie treści, jest, moim zdaniem, trudna w odbiorze (na szesnastu stronach tekstu, obok pomieszczonych tu własnych propozycji, pojawia się około 50 nazwisk znawców problemu, z ich uwagami, definicjami bądź klasyfikacjami, przy czym zdarzają się odniesienia niejednokrotne w stosunku do danego autora). Intencja S. Śniatkowskiego jest zrozumiała: pokazał on podstawy, na których opierają się jego rozstrzygnięcia – niemniej jednak utrudnia to rozszerzenie kręgu odbiorców o osoby słabiej zorientowane w zagadnieniach językoznawczych. W tej części rozdziału szczególnie cenne jest ukazanie pauzy jako składnika wypowiedzi oraz milczenia jako aktu komunikacji, znaczącego zachowania komunikacyjnego, stanowiącego alternatywę dla mówienia. Zjawiska pauzy i milczenia zostały tu porównane między sobą i zróżnicowane po uwzględnieniu ich usytuowania względem wypowiedzi, relacji do mówienia i wartości komunikacyjnej.

Zapewne mniejszym wyzwaniem było dla Autora uporządkowanie problematyki milczenia w odniesieniu do tekstu pisanego oraz w relacji do nabywania i kształcenia języka. W paragrafach temu poświęconych interesujące są uwagi dotyczące powiązań między zagadnieniami pauzy w tekście pisanym i mówionym, ale nie można też nie wspomnieć o rozważaniach w aspekcie aplikacyjnym, dotyczących segmentacji wypowiedzi mówionej. S. Śniatkowski rozpatruje tu zagadnienia z perspektywy lingwistyki edukacyjnej, ale odwołuje się również do glottodydaktyki, nauczania komunikacyjnego języków obcych czy wreszcie do logopedii (choć w tym przypadku odwołania mają charakter marginalny).

Rozdział II: „Milczenie w świadomości komunikacyjnej uczniów”, najkrótszy, przynosi przede wszystkim zbiór cytatów wypowiedzi uczniowskich, uporządkowany przez Autora w taki sposób, by zobrazować różnorodność przekonań nastolatków, będącą wynikiem bogatych doświadczeń komunikacyjnych badanych osób i jednocześnie namacalnym dowodem rozwijającej się świadomości komunikacyjnej. Cytowane wypowiedzi ujawniają, że milczenie jest postrzegane: jako środek wyrazu i komunikowania uczuć, zwykle skrajnych (miłości, nienawiści, złości, wdzięczności), któremu mogą towarzyszyć gesty i zachowania mimiczne; jako wyraz określonej postawy, również z tendencją do skrajności (bunt, pokora, skrucha); jako wyraz niewiedzy – w odniesieniu do sfery intelektualnej; jako taktyczny środek działania (ignorowanie osób, zachowań, unikanie przykrych sytuacji, uchylanie się od odpowiedzi, wyrażanie zgody poprzez przemilczenie sprzeciwu); jako symptom charakterologiczny (najczęściej wiązany z nieśmiałością, skromnością, skrytością); jako kategoria moralna (zachowanie tajemnicy, unikanie kłamstwa, gdy prawda nie może być ujawniona); jako kategoria estetyczna (ranga milczenia w filmie, poezji), a nawet jako kategoria mistyczna (milczenie utożsamiane ze śmiercią). Tym samym przykłady uczniów (a warto tu dokonać uściślenia: uczniów klas

siódmym szkoły podstawowej) odpowiadają różnorodności kategorii opisu fenomenu milczenia jako znaczącego zachowania komunikacyjnego w wieloaspektowym ujęciu I. Dąbskiej. Co więcej, konieczne stało się wzbogacenie wyróżnionych przez badaczkę kategorii o nowe jakości – Autor znalazł w wypowiedziach uczniowskich dowody pojmowania milczenia w wymiarze kulturowym (w odniesieniu do wiedzy na temat zabierania głosu i zachowywania milczenia w szczególnych sytuacjach) oraz w wymiarze terapeutycznym, relaksacyjnym (w odniesieniu do procesów umysłowych). Nie bez powodu przywołano więc w teoretycznym wstępie, poprzedzającym prezentację zebranego materiału, pojęcie świadomości komunikacyjnej – zdolności „formułowania sądów o wartości komunikacyjnej wyrażen językowych oraz zjawisk niewerbalnych i innych pozajęzykowych elementów aktu mowy” (s. 38). W tym kontekście adekwatne jest również odwołanie się przez Autora do pojęcia kompetencji komunikacyjnej – zdolności pozwalającej uczestnikowi komunikacji „zarówno zbadać, jak i zintegrować oraz przekształcić w działanie wszelkie pozajęzykowe elementy sytuacji w celu strategicznego zastosowania dostępnych środków komunikacyjnych, w tym także milczenia” (s. 38).

Osoby zajmujące się problematyką komunikacji muszą mieć świadomość tego, co wynika z zestawienia obok siebie wypowiedzi dwu różnych osób, cytowanych w tym rozdziale: „Milczeniem nie potrafię wyrazić chyba nic” oraz „Milczeniem można wyrazić wiele rzeczy [...]”: indywidualne przekonania uczestników komunikacji mogą być skrajnie różne, tak jak różne są sposoby komunikowania się poszczególnych osób (wraz z przykładami nieefektywnej komunikacji), oczywiście nie tylko w środowisku młodzieży. Szukając porozumienia z pacjentem, warto pomyśleć o ocenie jego świadomości komunikacyjnej – jeśli to możliwe. I choć truizmem jest wypowiedź jednego z uczniów: „Milczenie można różnie interpretować”, to w konkretnych przypadkach próby interpretacji mogą okazać się pożyteczne (cytaty w tym akapicie: s. 41 n.).

Rozdział III: „Paauza w konstruowaniu i percepcji tekstu mówionego” to miejsce omówienia funkcjonowania pauz w gramatyce nadawcy i odbiorcy – w praktyce. Zaprezentowano tu badania własne nad użyciem pauz (na materiale wypowiedzi telewizyjnych, łączących w sobie cechy języka mówionego i pisanego) i percepcją pauz (na podstawie eksperymentu wymagającego od badanych osób wskazania pauz w tekście monologowym bez znaków interpunkcyjnych podczas prezentacji nagrań magnetowidowych, umożliwiających wielokrotne odsłuchanie monologu). Badania zostały przygotowane bardzo starannie, a ich wyniki rzetelnie i wnikliwie omówione. Niewątpliwie atrakcją dla czytelnika może być to, że w części poświęconej użyciu pauz przeprowadzono analizę monologów powszechnie znanych osób (Bogusław Kaczyński, Aleksander Bardini, Jan Miodek, Bogusław Wołoszański, Jacek Kuroń) i sporządzono charakterystykę porównawczą zarejestrowanych wypowiedzi. Natomiast w badaniu percepcji pauz interesujący obraz uzyskano poprzez uwzględnienie różnic psychicznych osób badanych (uczniowie szkoły podstawowej, uczniowie szkoły średniej, studenci), różnic środowiskowych (miasto, wieś) i odmienności profilu kształcenia (klasy humanistyczne i matematyczno-fizyczne w liceach, studenci polonistyki i matematyki). Eksperyment, z którego wynikami warto się zapoznać w szczegółach, pozwolił w efekcie na opis zjawiska paauzy w tekście mówionym, zarówno w aspekcie możliwości nadawcy jak i odbiorcy.

Rozdział IV zawiera podsumowanie, w którym podkreślono, że wieloaspektowa analiza paauzy umożliwia charakterystykę stylu wypowiedzi mówionej oraz sposobów wypowiadania się poszczególnych rozmówców. Odnajdujemy tu także postulat dotyczący kontynuacji kształcenia językowego na studiach wyższych, nie tylko filologicznych. Badania wykazały bowiem, że paauza jest wyuczalnym składnikiem kompetencji komunikacyjnej – zaniechanie kształcenia językowego obniża wrażliwość na zjawiska prozodyczne i paralingwistyczne w wypowiedzi mówionej, co prowadzi do zubożenia aktu komunikacji w jego warstwie stylistycznej i metajęzykowej. W świetle przeprowadzonych badań rysuje się zwłaszcza potrzeba rozwijania kompetencji komunikacyjnej u przyszłych pedagogów, bo to oni w znaczący sposób kształtują zachowania językowe i niejęzykowe dzieci i młodzieży.

W końcowych partiach książki zwraca uwagę opracowany przez S. Śniatkowskiego słownik terminów dotyczących milczenia, przemilczenia i pauzy, który został pomyślany jako swoisty przegląd koncepcji kluczowych dla tej rozprawy pojęć, z uwzględnieniem koncepcji własnych. Słownik ten znakomicie porządkuje materiał teoretyczny, stwarzając jednocześnie możliwość ponownego rozważenia wybranych kwestii terminologicznych i definicyjnych – może być pomocny w zrozumieniu ustaleń teoretycznych zawartych w rozdziale I.

W Aneksie zaś zamieszczono m.in. zastosowaną w eksperymencie „Ankiętę do przeprowadzenia badań percepcji pauz” oraz matryce będące podstawą opracowania wyników badań.

Recenzowana książka to rozprawa doktorska. Dokonania S. Śniatkowskiego zostały wysoko ocenione przez: prof. Zofię Cygal-Krupę, prof. Stanisława Grabiasa, prof. Władysława Miodunkę i prof. Jana Ożdżyńskiego, którzy zdecydowali o druku pracy oraz ostatecznym kształcie publikacji.

Zgodnie z deklaracją Autora przeprowadzone badania miały umożliwić pełniejszy opis procesu porozumiewania się oraz lepsze zrozumienie mechanizmów funkcjonowania języka w jego różnorodnych związkach z elementami pozajęzykowymi. Jak wykazano wyżej, S. Śniatkowski sprostał temu zadaniu.

Aneta Domagała

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego